ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023-5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-6, ISSUE-1

Diferensial tenglamalarni o'qitishda isbotlash faoliyatining psixologik-pedagogik asoslari

Shermetova O'g'iljon Jabborovna
Abu Rayhon Beruniy nomidagi UrDU akademik litseyi matematika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada differensial tenglamalarni o'qitish jarayonida isbotlash faoliyatining psixologik-pedagogik asoslari o'rganilgan. O'qitishning kognitiv, motivatsion va interfaol usullari, shuningdek, talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda kompyuter texnologiyalarining roli muhokama qilinadi. O'zbekiston ta'lim tizimida matematika fanini o'qitish metodikasi, psixologik qonuniyatlar va pedagogik tamoyillarga asoslangan holda, isbotlash faoliyatining samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar berilgan. Tadqiqot natijalari o'rta va oliy ta'lim muassasalarida qo'llash uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Differensial tenglamalar, isbotlash faoliyati, psixologik asoslar, pedagogik tamoyillar, kognitiv faoliyat, ijodiy kompetentsiya, kompyuter texnologiyalari, matematika o'qitish metodikasi, talaba motivatsiyasi.

Аннотация: В статье исследуются психолого-педагогические основы доказательной деятельности в процессе обучения дифференциальным уравнениям. Рассматриваются когнитивные, мотивационные и интерактивные методы обучения, а также роль компьютерных технологий в развитии творческих способностей учащихся. На основе методики преподавания математики в узбекской системе образования, психологических законов и педагогических принципов предлагаются способы повышения эффективности доказательной деятельности. Результаты исследования предназначены для использования в средних и высших учебных заведениях.

Ключевые слова: Дифференциальные уравнения, доказательная деятельность, психологические основы, педагогические принципы, когнитивная деятельность, творческая компетентность, компьютерные технологии, методика преподавания математики, мотивация учащихся.

Abstract: The article studies the psychological and pedagogical foundations of proof activity in the process of teaching differential equations. Cognitive, motivational and interactive methods of teaching, as well as the role of computer technologies in the development of students' creative abilities, are discussed. Based on the methodology of teaching mathematics in the Uzbek education system, psychological laws and pedagogical principles, proposals are made to increase the effectiveness of proof activity. The results of the study are intended for use in secondary and higher educational institutions.

Keywords: Differential equations, proof activity, psychological foundations, pedagogical principles, cognitive activity, creative competence, computer technologies, mathematics teaching methodology, student motivation.

Kirish

Differensial tenglamalar matematika fanining asosiy bo'limlaridan biri bo'lib, ular fizika, kimyo, biologiya va muhandislik kabi fanlarda keng qo'llaniladi. O'zbekiston ta'lim tizimida, xususan, oliy ta'lim muassasalarida bu mavzuni o'qitish jarayonida talabalarning isbotlash qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Isbotlash faoliyati nafaqat matematik bilimlarni

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023-5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-6, ISSUE-1

mustahkamlashga, balki talabalarning mantiqiy fikrlash, tahlil va sintez qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi [1, s. 23-29].

Psixologik-pedagogik asoslar nuqtai nazaridan, isbotlash jarayoni talabaning kognitiv jarayonlariga (ehtiyoj, e'tibor, xotira va fikrlash) bog'liq. V.V. Davidovning rivojlanish psixologiyasi nazariyasiga ko'ra, o'qitish talabaning mustaqil fikrlashini rag'batlantirishi kerak [2, s. 58-62]. O'zbek olimlari, masalan, B.M. Umarovning ishlarida pedagogik faoliyat psixologiyasi va interfaol usullar talabalarning motivatsiyasini oshirishi ta'kidlangan [2, s. 70-73]. Shu bilan birga, zamonaviy ta'limda kompyuter texnologiyalari orqali differensial tenglamalarni modellashtirish isbotlash faoliyatini yanada samarali qiladi [5, s. 617-619].

Ushbu maqola differensial tenglamalarni o'qitishda isbotlashning psixologik-pedagogik asoslarini tahlil qilish va O'zbekiston ta'lim amaliyotiga mos takliflar berishga qaratilgan.

Asosiy qism

1. Isbotlash faoliyatining psixologik asoslari

Isbotlash faoliyati talabaning psixik jarayonlariga asoslanadi. B.M. Umarovning psixologiya darsligida ta'kidlanganidek, o'quv faoliyati motivatsiya, vazifa, harakat va nazoratdan iborat bo'lib, bu jarayonlar matematika o'qitishda muhim rol o'ynaydi [2, s. 50-53]. Differensial tenglamalarni o'qitishda, masalan, birinchi tartibli tenglamalarni yechish jarayonida talaba kognitiv konfliktga duch keladi: tenglamani integrallash orqali yechishni isbotlash uchun mantiqiy xulosalar chiqarishi kerak (masalan, $dy/dx = 2x \rightarrow y = x^2 + C$) [1, s. 267, 270].

Psixologik nuqtai nazardan, isbotlash talabaning fikrlash jarayonlarini (tahlil, sintez, umumlashtirish) rivojlantiradi. L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasiga ko'ra, o'qitish talabaning yaqin rivojlanish zonasini faollashtiradi, bu differensial tenglamalarda induktiv va deduktiv usullarni qo'llashda namoyon bo'ladi [2, s. 58-62]. Masalan, kvadratik tenglamalarni isbotlashda ($x^2 - 3x - 4 = 0$) diskriminant orqali yechish talabaning mantiqiy fikrlashini mustahkamlaydi [1, s. 28].

Shuningdek, motivatsiya va qiziqish isbotlash faoliyatining muhim qismidir. Agar talaba differensial tenglamalarni real hayotiy masalalarga (masalan, fizikadagi erkin tushish) bog'lasa, bu uning ichki motivatsiyasini oshiradi [6, s. 126-128]. O'zbek ta'limida bu psixologik qonuniyatlarni hisobga olgan holda, muammo asosidagi o'qitish usullarini qo'llash tavsiya etiladi [3, s. 69-82].

2. Pedagogik tamoyillar va o'qitish metodlari

Pedagogika nazariyasida isbotlash faoliyati o'qitishning didaktik tamoyillari (ilmilik, faollik, tizimlilik) ga asoslanadi [3, s. 69-82]. Differensial tenglamalarni o'qitishda pedagogik usullar quyidagilardan iborat: izohiy-rassomlik (algebraik yondashuv), reproduktiv (takrorlash) va muammo asosidagi (kashfiyot) usullar [1, s. 31, 49-54]. Masalan, differensial tenglamalarning tartibi va yechimlarini isbotlashda talabalar muammo vaziyatlarini yaratish orqali (masalan, integral egri chizmalar oilasi) mustaqil xulosalarga kelishadi [1, s. 270].

O'zbekiston ta'lim tizimida, S. Alixonovning matematika o'qitish metodikasi bo'yicha ishida ta'kidlanganidek, isbotlash induktiv (umumlashtirishdan), deduktiv (qoidalarni qo'llashdan) va analogik usullarga bo'linadi [1, s. 24-29]. Bu usullar differensial tenglamalarda qo'llanilganda, talabaning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Masalan, $(u \pm v)' = u' \pm v'$ qoidasini isbotlash talabaning mantiqiy sintezini talab qiladi [1, s. 260].

Kompyuter texnologiyalarining integratsiyasi pedagogik jihatdan muhim. Ijodiy kompetentsiyani shakllantirish metodikasida, kompyuter orqali differensial tenglamalarni modellashtirish (grafiklar, simulyatsiyalar) talabalarning faol va reflektiv komponentlarini oshiradi

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023-5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-6, ISSUE-1

[5, s. 618-622]. O‘zbek olimlari, masalan, M.V. Egupova ishlarida oddiy differensial tenglamalarni kompyuterda o‘qitish bo‘yicha takliflar berilgan [5, s. 617].

O‘qitishda interfaol usullar (muhokama, guruh ishlar) pedagogik munosabatlarni mustahkamlaydi. B.M. Umarovning ishida ta’kidlanganidek, guruh psixologiyasi (ijobiy munosabatlar, konfliktlarni hal qilish) isbotlash faoliyatini samarali qiladi [2, s. 62-64].

3. Differensial tenglamalarni o‘qitishda amaliy misollar

Differensial tenglamalarni o‘qitishda isbotlash faoliyatini quyidagi misollar orqali tahlil qilish mumkin. Birinchi tartibli oddiy tenglama $dy/dx = 2x$ ni yechishda talaba integrallash orqali $y = x^2 + C$ ga keladi va bu yechimni grafik isbotlaydi (integral egri chizmalar) [1, s. 267]. Psixologik jihatdan, bu talabaning xotira va fikrlash jarayonlarini faollashtiradi [2, s. 29-33].

Ikkinchi tartibli tenglama $y'' - y = 0$ ni yechishda (yechim $y = C_1 \cos x + C_2 \sin x$) talaba xarakteristik tenglamani isbotlaydi [1, s. 270]. Bu jarayon pedagogik nuqtai nazardan, talabaning muammo vaziyatlarini hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi [6, s. 123-124].

O‘zbekiston maktab va OTMlarida bu mavzuni o‘qitishda algebraik yondashuv ustunlik qiladi, ammo fizika va geometriya ramkalarini qo‘shish talabalarning kognitiv faoliyatini oshiradi [6, s. 127-128]. Masalan, fizikadagi kondensator zaryadini tavsiflovchi tenglamani isbotlashda semiotik konversiyalar (algebraikdan grafikga o‘tish) muhim [6, s. 126-128].

Muhokama

Differensial tenglamalarni o‘qitishda isbotlash faoliyatining psixologik-pedagogik asoslari O‘zbekiston ta’lim tizimida muammolarga duch kelmoqda. Bir tomondan, an’anaviy usullar (algebraik yondashuv) talabalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi [1, s. 255-260], ammo boshqa tomondan, kognitiv faoliyatlarning etishmasligi (masalan, modellashtirish va semiotik xatolar) natijalarni pasaytiradi [6, s. 128-129]. Kompyuter texnologiyalari bu muammolarni hal qilishda samarali, chunki ular talabalarning ijodiy kompetentsiyasini oshiradi [5, s. 619-622].

O‘zbek olimlari ishlarida (Umarov, Alixonov) psixologik qonuniyatlarni hisobga olish ta’kidlangan, ammo amaliyotda interfaol usullar yetarli emas [2, s. 137-142]. Xalqaro tajribada (masalan, Marokash maktablarida) kognitiv faoliyatlarni kuchaytirish talabalarning natijalarini 20-56% ga oshirgan [6, s. 126-128]. O‘zbekiston ta’limida bu tajribani qo‘llash zarur.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, differensial tenglamalarni o‘qitishda isbotlash faoliyatining psixologik-pedagogik asoslari talabalarning kognitiv va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga asoslangan. Psixologik qonuniyatlar (motivatsiya, fikrlash) va pedagogik tamoyillar (muammo asosidagi usullar) bu jarayonni samarali qiladi [2, s. 50-53; 1, s. 23-29].

Takliflar:

1. O‘qitishda kompyuter texnologiyalarini keng joriy etish (modellashtirish dasturlari orqali isbotlash) [5, s. 618-622].
2. Interfaol usullarni (muhokama, guruh ishi) oshirish va talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olish [2, s. 142-148].
3. O‘qituvchilar uchun psixologik-pedagogik treninglar o‘tkazish.
4. Ta’lim darsliklarida fizika va geometriya elementlarini qo‘shish [6, s. 127-128].

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023-5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-6, ISSUE-1

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Alixonov S. Matematika o‘qitish metodikasi. Yangi Asr Universiteti, Toshkent, 2011. 298 bet.

[2] Umarov B.M. Psixologiya. Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti, Jizzax, 2012. 220 bet.

[3] Shodmonova S. va boshq. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent, 2019. 144 bet.

[4] Umarov B.M. va boshq. Pedagogika. Psixologiya. Toshkent, 2018. 155 bet.

[5] Methodology for the Formation of Creative Competence of Future Teachers. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 2020. Sahifalar: 616-625.

[6] Impact of Cognitive Activities Involved in Teaching Differential Equations in Secondary School. SAR Journal, 2022. Sahifalar: 123-130.